

BÓLYA ANNA MÁRIA: A MACEDÓN RITUÁLIS TÁNC HAGYOMÁNY JELLEGZETESSÉGEI

Bólya Anna Mária, Magyar Táncművészeti Egyetem, Elméleti Tanszék, egyetemi docens. Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, megbízott kutató. Ohrid Macedón Folkegyüttes, vezető. Arts 5.0, cégvezető.

Absztrakt

A macedón terepen, kulturális, történelmi sajátosságokból adódóan, ma is találhatóak rituális értelmű táncok. 2010 és 2018 között végzett terepmunkák során ezeket gyűjtöttük és elemeztük. A terepmunka mellett forrásainkat 20. századi leírások és terepmunka gyűjtések képezték. Öt helyszínen vizsgáltuk meg a legfőbb macedón évköri ünnepek szokásait: karácsonyi ünnepkör *Stip* vidékén, vízkereszt a *Kičevo* melletti *Kopacska* terület *Lavcsani* falujában, Lázár-nap a *Radovis* melletti *Injevo* faluban, húsvét *Porecse* területen és György-nap a *mijak* területen. A vizsgálat célja a rituális tánc hagyomány néphithez való kapcsolódásainak feltérképezése, keresztény tartalmak kapcsolódásának felderítése volt. A cikk a monografikus kutatás eredményéről ad rövid tézisszerű összefoglalást.

#macedonfolklor #ritualistanc #tanceszakralitas #vizkereszt #tancesnehit

Abstract.

On the Macedonian folklore territory, due to cultural and historical peculiarities, ritual dances still exist today. We collected and analyzed them during fieldworks between 2010 and 2018. In addition to fieldwork, our sources were 20th century descriptions and fieldwork collections. We examined the customs of the main Macedonian feasts at five locations: a Christmas celebration in *Shtip* region, Epiphany in the village of *Lavchani* in *Kopachka* area near *Kičevo*, Lazarus Day in the village of *Injevo* near *Radovish*, Easter in *Poreche* region and St. George's Day in the *Miyak* area. The aim of the study was to map the connections of the ritual dance tradition to the folk belief, to explore the relations to Christian contents. The article gives a short thesis-like summary of the results of the monographic research.

#macedonianfolklore #ritualdance #danceandsacrality #epiphany #danceandfolkbelief

A macedón terepen ma az évkör ünnepeihez kapcsolódóan találhatóak felújított, továbbélő, de átalakult funkciójú, valamint archaikus szokásaikat megtartó ünnepek. Az archaikus továbbélő formákban megmutatkozik a macedón néphit jellegzetessége, a kereszténység előtti rétegek igen erős jelenléte, amely a Balkán-félsziget és Macedónia történelmi sajátosságaiból következik.¹

Ebbe a sajátos kulturális közegbe való beágyazódásában vizsgáltuk a rituális tánc hagyományt, a legfőbb macedón évi ünnepek kontextusában. Az empirikus adatfelvételt a következők képezték: 1. karácsonyi ünnepkör *Stip* vidékén, 2. vízkereszt-Szent János ünnep a *Kičevo* melletti *Kopacska* terület *Lavcsani* falujában, 3. Lázár-nap a *Radovis* melletti *Injevo* faluban, 4. húsvét *Porecse* területen és György-nap a *mijak* területen. Az empirikus anyag elemzése alapján igyekeztünk megállapítani a macedón tánc hagyomány jellegzetességeit, elhelyezve azt a balkáni kör-és lánc tánckultúra ortodox (pravoszláv) vallású etnikumainak hagyományában. A vizsgálat során a tánc tartalmi elemzésével annak egyes néphit-elemekkel való kapcsolatát kerestük. A fő cél olyan táncos szokás keresése volt, amelynek néphit-tartalmai keresztény jelentést hordoznak. A munka során elsősorban az archaikus néphit vegetációkultuszhoz és agrárkultuszhoz

¹ Bólya Anna Mária. "Tánc és zene a macedón folklór keresztény ünnepekhez kapcsolódó hagyományában." *Tánc tudományi Közlemények* 2 (2013): 53-59.

kapcsolódó jegyeit leltük fel. Egy jelentős szokáskörben találtunk keresztény jelentésű táncot: a ma is élő, nagycsaládi struktúrát szervező Szent János komaság vízbemerülő oróját,² *Kopacska* régió *Lavcsani* falujában. A kutatás során kapott, a macedón tánc hagyományra, és különösen a rituális tánc hagyományra vonatkozó eredményeket összegeztük e cikkben.³

A macedón tánc hagyomány szervesen helyezkedik bele a balkáni szláv ortodox területek tánc hagyományába, azokkal egyező jellegzetességei is vannak. Emellett formáiban a bolgár és szerb területtől eltérő, a terepen belül egységes tulajdonságokkal is rendelkezik. Ezek a napiránnyal ellentétes haladási irány és a lánc tánc kincs esetében a *nyílt* kör illetve lánc forma kizárólagos megjelenése a zárt körrel szemben. Előbbi alól csupán ritka, főként rituális eredetű kivételt találtunk, míg az utóbbi olyan erős szabály, amelyet *a rituális kívánalom sem ír felül*.

Az archaikus szokáskörök rituális jelentésű táncokat, mozgásrendszereket és elhomályosult rituális jelentésű mozgásos játékokat őriztek meg. A télközépi *dzsoloma* tánc, a *badnik* este mozgásos sémája, a Szent János komák orója, a lázárkák mozgásos tevékenysége máig megőrizte rituális jellegét. A húsvéti játékok a rituális nyitó-és zárótáncal, a György-napi tűz körüli tánc és a rituális mozgások a múlt század második feléig őrizték rituális funkciójukat élő szokásként. A húsvéti vízkérő menet és az oro torony felújított, a *Stip* városi *koleda* pedig máig élő, de eredeti rituális funkciójukat elvesztett szokások. A rituális jelentésben megmaradt táncok nagy része kereszténység előtti rétegekhez kapcsolódik. A rituális funkcióval már nem rendelkező táncok elsősorban a közösségi identitás megőrzésének igényét jelzik. Ez az igény, ahogy a *stipi koleda* oro jelenségéből is látható, bizonyos szinkretizmushoz vezet a pogány és keresztény vallási elemeket tekintve. A szándék néha az annak idején sikertelenül integrált pogány elemeket is visszaidézi, de hangsúlyozza a keresztény hithez, a keresztény hitű társadalomhoz való tartozást. Az évszázadokon át fennmaradt pogány mágikus tevékenységek az 1970-es évekig hagyományos mezőgazdasági és állattartási létformákban élő vidéki közösségek életében fennmaradtak, és léteztek még a 20. század második felében is. Így figyelhető meg személyesen ma a *dzsolomár* oro és a hozzátartozó agresszív jelenetek, *Kavadarci* régiójának *Begniste* falujában. Bár archaikus szokásformáról van szó a Szent János komaság esetében, mégis újabb kori rituális igényt is jelez a frissen felavatott Szent János komák orója. A kereszténység ilyen erős rítus-szerű hangsúlyozása az oszmán elnyomás elleni reakcióként jöhetett létre, de legalábbis felerősíthette az 1912-ig tartó súlyos tragédiákkal járó oszmán uralom elleni reagálást.⁴ Ez a szokás ebből és más szempontokból is rendszer-összekapcsoló jelentőségű. A vízünnep ókori pogány rituális igénye mellett összekapcsolja a korai kereszténység, a középkori kereszténység és az újkori keresztény hit rituális igényét a legújabbkori kortárs élet keresztény rituális igényeivel.⁵

Egy ünnepről vagy magáról a közösségről sok mindent tudhatunk meg táncának vizsgálatával. A tánc a vallási élmény elementáris formája. Ezért a rítusokban megjelenő szimbólumok megértésének elengedhetetlen feltétele a rítusba ágyazott kommunikációs médiumnak: a táncnak a tanulmányozása.⁶

² A pravoszláv etnikumok kör-és lánc tánc kultúra elnevezéseiből (kolo, choro, oro) a macedón oro kifejezést használjuk a cikkben.

³ A teljes monografikus kutatás ebben a megjelenés alatt álló könyvben lesz olvasható: Bólya Anna Mária. *Tánc és szakralitás: A tánc szerepe a macedón szakrális hagyományban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2021.

⁴ Bólya Anna Mária. *A tánc a macedón szakrális hagyományban*. Doktori disszertáció. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2015.

⁵ Bólya, Anna Mária. 2016. "Vízünnep a Macedón Hagományban." In *Diptichon* edited by Bihari Nagy Éva, Keményfi Róbert, Kavecsánszki Máté, and Marinka Melinda. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, 200–210. Debrecen: Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék, 2016.

⁶ Bloch, Maurice. "Symbols, Song, Dance and Features of Articulation Is religion an extreme form of traditional authority?." *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie* 15, no. 1 (1974): 54–64. Lynne Hanna, Judith. *Toward a cross-cultural conceptualization of dance and some correlate considerations*. In *The Performing arts: music and dance*. Edited by Blacking, John, and Kealiinohomoko, Joann W., 20–25. Walter de Gruyter, 2010.

A rítusok és a tánc igen szoros kapcsolatát mutatja az, hogy a rítusok idejében és terében a táncok és mozgásrendszerek rituálisan *ható* és *jelölő* szerepet töltenek be.⁷ A mágikus tevékenységekre jellemző, hogy a tánc főszerepben tűnik fel, ahogy ez a tánc és rítus kapcsolatát vizsgáló szakirodalomból eddig is tudható volt.⁸

A vizsgált rituális táncok terét az archaikus gondolkodás értelmének megfelelően elfoglalt térnek, *mikrokozmosznak* tekinthetjük, mely a homogén térből egy szent teret határol el.⁹ Ennek tudható be többfajta mágikus illetve szakrális szerepköre.

Az ünnepekhez kapcsolódó nem szakrális jelentésű táncok közösségi jellegű szerepköre figyelhető meg, ugyanakkor felújított szokásokban nyomon követhetjük a re-szakralizálódás folyamatát is:¹⁰ például a *stipi* koleda tűzszentelésének vagy *pokrszti* menet egyházi áldásainak esetében.

A néphit jellegzetessége a *cselekvésre való ösztönzés*.¹¹ A tánc és a rituális mozgás ebben a néphitnek a változó szokásmagyarázatokhoz, szokástartalmakhoz, szokástárgyakhoz viszonyított mélyebb, állandó rétegéhez hasonló, lényegét tekintve cselekvésre készítető jelenség, mely *mozgásra készítet*.

A néphit magja, a *cselekvésre készítetés*, olyan réteg, amely rendkívül erősnek és állandónak tűnik. Ehhez, mint központi maghoz tartozik a *tánc* is. Mindezek mellett azonban a tánc a mozgásos cselekedethez képest további többlettel rendelkezik: egyfajta elementáris és mélyreható kommunikációt valósít meg; egyfelől a közösség tagjai között, másfelől pedig a transzcendens valósággal való kapcsolattartásban.¹²

Összehasonlításban a magyar tánc hagyománnyal, amelyben ma elsősorban csupán a táncok ritualitásának *nyomairól* beszélhetünk,¹³ a macedón tánc hagyományban több, a 20. század második feléig, illetve mai napig is élő szokásba ágyazott, rituális szerepkörben megmaradt táncot találunk. Ezek a következő archaikus kultikus kategóriákhoz sorolhatók: agrárrítus – *koleda*, *dzsamala* (*dzsoloma*), *badnik* este mágikus mozgásai, húsvéti *kamila* játék; vegetációkultusz – lázározás, oro torony, kapuzó játék, György-napi gyógyfűszedő tánc és tűz körüli tánc, rituális hempergés és hintázás – napkultuszhoz *koleda*, *dzsamala* (*dzsoloma*), György-napi tűz körüli tánc.¹⁴ Az archaikusabb tartalmak mellett a kereszténységhez való felületi kapcsolódás figyelhető meg a következőkben: *pokrszti* menet éneke, a kapuzó játék templomkerülése. Archaikusabb eredetű, de keresztény tartalom felé közelítő jelentésrétegek figyelhetőek meg a következőkben: a *badnik* este áldozata, a lázározás barkaszedésének templomhoz kötődése, a fák megáldoztatása a körmenet során, a húsvéti játékok megnyitó orójának a liturgia idejéhez és a templom előtti térhez való kötődése. A keresztény hittartalomba mind felületi mind tartalmi szempontból strukturálisan integrált, a keresztény hittartalmakkal teljes kongruenciában levő jelentés együttest két esetben figyelhetünk meg, ebből csupán a második a rituális tánc tartalom: a *badnik* tüze ellobbanásának pillanata Krisztus áldozatához kapcsolva, valamint a vízkeresztű új Szent János komák keresztelendő orója. További kutatásokra érdemes és kuriozitása folytán külön említendő: az agrárkultusz speciális kategóriájához, az *antik* Dionüszosz kultuszhoz kapcsolható néphit

⁷ Bartha Elek. *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium, 2006, 23-28.

⁸ Vö pl.: Ujváry Zoltán. *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1969. Sachs, Curt. *Eine Weltgeschichte des Tanzes*. Berlin, 1933.

⁹ Bartha, *Vallási terek szellemi öröksége*, 72-73. Eliade, Mircea. *A szent és a profán*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987, 15.

¹⁰ Bartha, *Vallási terek szellemi öröksége*, 156.

¹¹ Bartha Elek. "Néphit, népi vallásosság." In *A magyar folklór*, edited by Voigt Vilmos, 470-472. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.

¹² Bartha, "Néphit, népi vallásosság.", 470-473. Brown, Steven, and Lawrence M. Parsons. "The neuroscience of dance." *Scientific American* 299, no. 1 (2008): 78-83. Mithen, Steven. *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind, and Body*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

¹³ Felföldi László. "Rituális táncok a magyar néphagyományban." *Ethnographia* 98, no. 3 (1987): 207-209. Ratkó Lujza. "Női szerepek a magyar néptánc hagyományban." *Néprajzi Látóhatár*, 10, no. 1-4. (2001) 263-277.

¹⁴ Ujváry, *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*, 112-113.

elemek strukturált jelenléte a nyugat-macedón húsvéti hagyományban: a *porecsei* húsvéti játéksorozat, színtérkijelölő és játéklezáró táncával. A kalendáris szerkezetbe való beágyazottság minden ünnep esetében kapcsolódási pontokkal rendelkezik, az év más pontján megjelenő kultikus tartalmakkal. A tavaszi játékok esetében ez a kapcsolódási pont a termékenységi- és napkultusz kategóriájába sorolható télközépi maszkos tevékenységek kultikus tartalmaival.¹⁵ Ezek közül a többször előforduló *menyasszony elragadása* elem a magyar hagyomány tavaszi *fogócska* típusú játékaiknak eredetibb formájának tűnik. Így ez a magyar hagyományelem minden bizonnyal az agrárkultusz körébe sorolható eredettel rendelkezik. A kapuzó játék *végtelenségre utaló* jelentéstartalma mellett,¹⁶ a mozgás formájából jól láthatóan a sarjadó, növésben levő növényi csíra vagy ág mozgóképe, így a vegetációkultuszhoz köthető ünnep analógiás mágikus mozgásának körébe sorolható.¹⁷

Az oro torony a kör meglévő túlvilággal kapcsolatot teremtő szerepét még egy rituális dimenzióval toldja meg, vagyis megerősíti. Különösen igaz ez a gúla (kúp) alakú tornyokra. Ezek a formák minden bizonnyal rokonságban állnak a szent póznák és a világfa kultikus jelentéstartalmaival.¹⁸

Az öt ünnep táncainak és rituális mozdulatszótarainak elemzésével a keresztény jelentésről összefoglalóan az alábbiak mondhatók: A karácsony ünnepén a karácsony előestéje a *badnik* áldozattal a keresztény jelentés felé erősen közelít, a *koleda* nem rendelkezik keresztény jelentéssel, de a karácsony ünnepének közelségében kevésbé jellegzetesen pogány ünnep a többi maszkosokhoz képest; a vízkereszt ünnepén a régi hitelemek mellett a fő hangsúly a megkeresztelkedés és Úrjelenés mély keresztény jelentésén van; a Lázár-nap a télközépi játékoknál békésebb, nagy részben a vegetációkultusból eredő, de a templom körüli térben is játszódó tevékenységeivel, áldáshozó jókívánságaival a keresztény jelentés felé enyhén közelít; a húsvét vegetációkultuszhoz kapcsolódó kaputartása és oro tornya mellett antik eredetű jelentésrétegeket tartalmaz, (színpadtér kijelölése); a György-nap pedig teljesen a vegetáció- illetve agrárkultusz körébe utalható mozgáscselekményekkel rendelkezik, amelyek igen archaikus mágiához kapcsolhatóak és keresztény jelentést egyáltalán nem hordoznak.

Kiemelve a keresztény hitbe integrált jelentésréteggel rendelkező táncot, *Lavcsani* falu frissen beavatott Szent János komáinak vízkeresztű oróját, választ kapunk arra, hogy a macedón hagyomány fennmaradt rituális jelentésű táncában lehet-e keresztény jelentésű tánc. *Erre egyértelműen igennel felelhetünk.* A vízkeresztű oro esetében a pogány formák keresztény hitbe való integrálását láthatjuk. Ez azt jelenti, hogy a magyar és nyugat-európai hagyományhoz képest, melyben a tánc és a keresztény szakralitás kapcsolata megszakadt, élő hagyományban vizsgálhatjuk a jelenlévő keresztény értelmű rituális tánc egyes vonásait.¹⁹

A macedón tánc folklórral kapcsolatosan több jelenség van, amelynek szakrális vonatkozása lehet. Ilyen az esztétikailag rendkívül gazdag aszimmetrikus metrika és a rituálisan értelmezhető egyidejű polimetria, szimultaneitás széleskörű jelensége, melyet egy következő cikkünkben vizsgálunk majd.

Irodalom

Bartha Elek. "Néphit, népi vallásosság." In *A magyar folklór*, edited by Voigt Vilmos, 470-504. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.

¹⁵ Ujváry, *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*, 113.

¹⁶ Ratkó Lujza. "A tavaszi falujáró-kapuzó játékok." In *Erősségénél fogva várépitésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*, edited by Cabello, Juan, C. Tóth Norbert, 483-488. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 2011.

¹⁷ Ujváry, *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*, 122.

¹⁸ Eliade, Mircea. *Misztikus születések*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1999, 147-152. Pócs Éva. *Tér és idő a néphitben*. Budapest, Akadémiai Nyomda, 1983, 196-198. Bólya, "Vízünnep a Macedón Hagományban." 200-210. Vö.: Bólya, *A tánc a macedón szakrális hagyományban*.

¹⁹ Vö.: Bólya, *A tánc a macedón szakrális hagyományban*.

Bartha Elek. *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium, 2006.

Bloch, Maurice. "Symbols, Song, Dance and Features of Articulation Is religion an extreme form of traditional authority?." *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie* 15, no. 1 (1974): 54-64.

Bólya Anna Mária. "Tánc és zene a macedón folklór keresztény ünnepekhez kapcsolódó hagyományában." *Tánc tudományi Közlemények* 2 (2013): 53-59.

Bólya Anna Mária. *A tánc a macedón szakrális hagyományban*. Doktori disszertáció. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2015.

Bólya, Anna Mária. 2016. "Vízünnep a Macedón Hagományban." In *Diptichon* edited by Bihari Nagy Éva, Keményfi Róbert, Kavecsánszki Máté, and Marinka Melinda. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, 200–210. Debrecen: Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék, 2016.

Bólya Anna Mária. *Tánc és szakralitás: A tánc szerepe a macedón szakrális hagyományban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2021. Megjelenés alatt.

Brown, Steven, and Lawrence M. Parsons. "The neuroscience of dance." *Scientific American* 299, no. 1 (2008): 78-83.

Eliade, Mircea. *Misztikus születések*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1999.

Felföldi László. "Rituális táncok a magyar néphagyományban." *Ethnographia* 98. no. 3 (1987): 207-226.

Lynne Hanna, Judith. Toward a cross-cultural conceptualization of dance and some correlate considerations. In *The Performing arts: music and dance*. Edited by Blacking, John, and Kealiinohomoko, Joann W., 20-25. Walter de Gruyter, 2010.

Mithen, Steven. *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind, and Body*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

Pócs Éva. *Tér és idő a néphitben*. Budapest: Akadémiai Nyomda, 1983.

Ratkó Lujza. "Női szerepek a magyar néptánc hagyományban." *Néprajzi Látóhatár*, 10. no. 1-4. (2001) 263-277.

Ratkó Lujza. "A tavaszi falujáró-kapuzó játékok." In *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*, edited by Cabello, Juan, C. Tóth Norbert, 483–488. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 2011.

Sachs, Curt. *Eine Weltgeschichte des Tanzes*. Berlin, 1933.

Ujváry Zoltán. *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1969.